
ЩЕ РАЗ ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ОЛЬВІЇ В ПЕРШИХ СТОЛІТТЯХ н. е.

В. М. Зубар

В статті розглядаються деякі питання етнічного складу населення Ольвії в перших століттях н. е., від вирішення яких буде залежати вірне розуміння цілого комплексу проблем, пов'язаних з історичним розвитком цього античного центру в зазначений період.

Останнім часом поживався інтерес до питань, які стосуються вивчення різних аспектів етнічного складу населення Ольвії в римський період її історії. Причому, якщо А. С. Русяєва припускає наявність у складі населення цього міста певного відсотку варварів і тісні контакти ольвіополітів з сарматським оточенням¹, то В. В. Крапівіна навпаки в монографії та спеціальній статті, яку до речі було опубліковано в рубриці «Дискусії» журналу «Археологія» (№ 4, 1994), послідовно відстоює точку зору про те, що населення цього центру було загалом грецьким. Припускаючи, що поодинокі варвари могли мешкати в місті, В. В. Крапівіна наголошує на тому, що, потрапляючи до Ольвії, вони суттєво не впливали на культуру і побут її населення². Наявність в просонографії Ольвії перших століть н. е. значної кількості імен іранського походження, з точки зору дослідниці, слід пов'язувати з сильно еллінізованим населенням ольвійської хори³. Однак такий категоричний висновок зараз не може бути прийнятим і навряд чи стосовно перших століть н. е. можна впевнено говорити про переважно грецьке за походженням населення Ольвії. Все це й спричинило до того, що в даній праці здійснюється спроба ще раз проаналізувати наявні джерела і висловити низку міркувань з приводу деяких дискусійних аспектів вивчення етнічної історії Ольвії в перші століття н. е.

Зараз встановлено, що населення материкової та острівної Греції в етнічному відношенні ніколи не було однорідним, про що в першу чергу свідчать результати вивчення античних некрополів, де простежено різноманітність поховальних споруд і ритуалу поховання. Значною мірою це пояснюється певними особливостями історичного розвитку Греції в архаїчний та класичний періоди, коли соціально-економічне і культурне життя греків концентрувалося в межах невеликих громадянських колективів численних полісів, а це в свою чергу не могло призвести до утворення на території Еллади єдиної грецької народності, яка б характеризувалась сталими етнографічними ознаками. В елліністичний період становище майже не змінилося. Втрата греками незалежності не призвела до їх консолідації. Очевидно, навпаки, у цей час греки зазнали впливу різних народів, насамперед східних, що зумовило певні зміни в їх культурі, які особливо помітні на периферії античного світу. Північне Причорномор'я не становило в цьому відношенні винятку. Як свідчать результати вивчення античних некрополів регіону і просонографічного матеріалу, населення античних центрів не було в етнічному плані однорідним. Причому, різним районам Північного Причорномор'я була притаманна певна специфіка соціально-економічного, політичного і культурного розвитку. Тому, говорячи про етнічний склад населення тієї чи іншої античної держави, мабуть методично вірним є виділення не тільки загальноелліністських рис в культурі та ідеології, а й детальний аналіз особливостей, притаманних лише певному району Причорномор'я та зумовлених специфікою історичного, соціально-економічного і культурного розвитку, а також характером стосунків з певним масивом варварів.

Слід також пам'ятати, що у станово-класових суспільствах ритуал поховання поступово втрачає зв'язок з публічними проявами культу, що були характерні для родового строю⁴, і, як правило, стає обов'язком не роду чи общини, а сім'ї померлого, яка стає основним економічним осередком кожного античного соціального організму⁵. Тепер конкретні прояви піклування про померлого були зумовлені поглядами на потойбічний світ порівняно невеликих колективів, поєднаних не лише загальними соціальними і політичними інтересами, але й близькістю релігійних уявлень, що були складовою сімейно-родової релігії⁶. Тому конкретні прояви культу мертвих, які відбивалися у поховальному обряді, могли значно різнитися залежно від конкрет-

них обставин, чим і пояснюється його багатоваріантність в античних некрополях північнопричорноморських міст. Цим зумовлено і те, що для визначення етнічної належності небіжчика в кожному конкретному випадку вирішальними є норми поховального обряду, що відбивають загальногрецькі погляди на потойбічний світ, в яких, поряд з новими рисами, були дуже сталі пережитки патріархально-родової ідеології⁷, а не пошуки суто грецьких або варварських елементів у похованнях.

Дослідники неодноразово підкреслювали, що у зв'язку з загрозою з боку ранньокласового гетського державного утворення, на чолі якого стояв Бурєбіста, життя на території Ольвії припиняється⁸. Причому, відсутність археологічного шару другої половини I ст. до н. е. свідчить, що місто протягом певного часу було практично порожнє і життя тут відновлюється лише на рубежі н. е.⁹ Зараз є досить багато даних, які дозволяють говорити про занепад Ольвії вже у першій половині I ст. до н. е.¹⁰ Тому гетам, які захопили та зруйнували місто, на користь чого свідчать матеріали, отримані під час робіт на ділянці Р-19¹¹, мабуть не було надано істотного збройного опору, а нечисленні мешканці, які уникли смерті чи полону, залишили місто¹².

Однак зараз є всі підстави відносити початок цього процесу до більш раннього часу. Встановлено, що ще в середині II ст. до н. е. певна кількість мешканців залишила Ольвію, з чим пов'язано припинення функціонування частини будівель на території міста і життя на сільських поселеннях лівого берега Бузького лиману¹³. Причому, більшість дослідників вважає, що населення Ольвії і її сільськогосподарської округи переселилося до нижньодніпровських городищ, що призвело до певного ступеню елінізації їх населення¹⁴. В. О. Анохін не без підстав вважав, що переселення мешканців Ольвії, як і Істрії, до варварського середовища і порівняно тривале їх перебування поряд з варварами обумовило специфіку просонографії Ольвії перших століть н. е., а також призвело до зміни вигляду ольвіополітів, на що звернув увагу Діон Христомом в своїй «Борисфеніській промові»¹⁵.

Дійсно, виникнення нижньодніпровських городищ у III—II ст. до н. е. мабуть не в останню чергу було пов'язано із відтоком населення з хори Ольвії, який почався з середини III ст. до н. е.¹⁶ Сюди, поряд з іншими районами античного світу, повинен був йти відток населення не лише з поселень правого берега Бузького лиману, але й з самої Ольвії у другій половині II — першій половині I ст. до н. е., коли в місті за даними наявних джерел простежується занепад і припинення будівельної діяльності¹⁷. Природно, що до понизь Дніпра в першу чергу переселялася основна маса греків-ольвіополітів невисокого добробуту, яка отримувала засоби для існування від сільськогосподарської та ремісничої діяльності. Отже, є підстави говорити, що процес переселення мешканців з Ольвійської держави йшов на Нижній Дніпро. Почався цей процес близько середини III ст. до н. е., про що свідчить почесний декрет на честь Протогена¹⁸, і з тією чи іншою інтенсивністю тривав протягом II і першої половини I ст. до н. е., а завершився мабуть після гетської навали, яку дослідники датують 55 р. до н. е.¹⁹ Таким чином, можна припустити, що значна частина греків, вихідців з території Ольвійської держави, мешкала у варварському оточенні протягом досить тривалого часу.

Говорячи про міграцію ольвіополітів на Нижній Дніпро, слід підкреслити, що цей висновок потребує додаткових матеріалів, які можуть бути отримані після проведення цілеспрямованих та широкомасштабних археологічних робіт на так званих пізньоскіфських городищах, вивчених поки що недостатньо. Однак вже зараз на користь зробленого висновку є досить багато підстав.

У першу чергу слід звернути увагу на те, що саме на I ст. до н. е.—I ст. припадає не тільки виникнення цілої низки нижньодніпровських городищ, але й збільшення населення на вже існуючих²⁰. Характер житлобудівництва, матеріальної культури і особливо античного імпорту, а також сильна елінізація мешканців нижньодніпровських городищ, — все це дозволяє більш-менш впевнено говорити, що у першій половині I ст. до н. е., як і в III—II ст. до н. е., саме сюди йшла міграція населення Ольвії²¹. Пояснюється це тим, що після поразок Мітрідата VI Євпатора створення великої територіальної Понтійської держави було перервано²², що негативно відбилося на економіці Ольвії. Становище, що склалося, добре ілюструється різким скороченням з початку 80-х рр. до н. е. надходження до міста понтійсько-пафлагонської монети, що в значній кількості надходила сюди між 111—105 рр. до н. е.²³ Послаблення зв'язків з Понтійським царством і нестала воєнно-політична обстановка у Північно-Західному Причорномор'ї, з одного боку, та наявність на Нижньому Дніпрі елінізованого населення, яке мігрувало сюди раніше з території Ольвійської держави і підтримувало тісні економічні зв'язки з Ольвією, з другого, переконують у правильності зробленого висновку²⁴.

Відновлення життя Ольвії як античного центру, виходячи з результатів архео-

логічних досліджень, слід відносити до кінця I ст. до н. е. — першої половини I ст. Саме цим часом датується вимостка з амфорних ручок і окремі господарські комплекси²⁵. Причому, спираючись на епіграфічні пам'ятки, треба говорити не тільки про відбудову будинків, але й про відтворення громадянської общини з характерними для неї органами полісного самоврядування²⁶. Слід погодитися з Ю. Г. Виноградовим в тому, що Ольвія, як і Істрія, пережила «друге заснування» — *δεύτερα κτίσις*²⁷, з чим В. В. Латишев пов'язував згадку в декреті на честь Калісфена, сина Калісфена, рубежу II—III ст. його предків, «які заснували наше місто»²⁸. Хоча Л. Робер запропонував дещо іншу інтерпретацію цього фрагменту напису²⁹, відсутність слідів життя на території Ольвії протягом певного часу і поява в епіграфічних пам'ятках згадок про міські магістрати, відомі у місті раніше, свідчать про те, що прийняття такого акту під час відновлення поліса було просто необхідним. Лише така постанова народних зборів повинна була відновити громадянську общину і закріпити за певним колективом право на володіння землею, яка була основою їх економічної незалежності та політичної правоспроможності.

Початок відбудови Ольвії, який дослідники відносять до рубежу н. е., був безпосередньо пов'язаний із змінами воєнно-політичної обстановки в Північно-Західному Причорномор'ї. Після смерті Бурбесті гетське ранньокласове державне об'єднання розпалося і з другої чверті I ст. до н. е. Рим почав просуватися в гирло Дунаю³⁰. З другого боку, є підстави стверджувати, що на рубежі н. е. сармати посилюють тиск на населення нижньодніпровських городищ, а це в свою чергу примусило частину їх мешканців переселитися до Побужжя, зокрема Ольвію³¹. Причому цікаво, що, судячи за археологічним матеріалом, одночасно з Ольвією життя відновлюється і в інших пунктах Нижнього Побужжя, або на нових місцях, або на місці поселень більш раннього часу³². Це, поза всяким сумнівом, свідчить, що міграція населення до Нижнього Побужжя в цей час була досить масовим явищем. Показово і те, що, за словами Діона Хрисостома, життя на місці Ольвії було відновлено за бажанням скіфів³³, які її оточували, що мабуть може посередньо підтвердити процес міграції до Нижнього Побужжя населення, тісно пов'язаного з етнічним масивом північчя Дніпра.

У світлі сказаного дещо інакше можуть бути інтерпретовані імена іранського походження, які є характерною особливістю просопографії Ольвії перших століть н. е. Ще В. В. Латишев звернув увагу на значний відсоток таких імен в ольвійських епіграфічних пам'ятках і пояснив це явище включенням до складу ольвійської громадянської общини певної кількості скіфських еллінізованих сімей, які трохи пізніше повністю розчинилися в чисто грецькому етнічному середовищі³⁴. Близької точки зору дотримується В. В. Крапівіна, яка зазначала, що «колишні мешканці Ольвії і її околиць, а також їх нащадки (бо життя на городищі було перервано десь на 20—30 років), разом з населенням нижньодніпровських городищ відновлюють місто і утворюють нову громадянську общину»³⁵. Причому дослідниця спеціально підкреслює той факт, що це сталося саме в момент формування громадянської общини після гетської навали³⁶. З таким висновком не можна не погодитися, але він потребує певних уточнень.

Так, якщо за даними Т. М. Кніпович у догетській Ольвії варварські імена становили в написах дуже незначну кількість³⁷, то в перші століття н. е. становище різко змінюється. З 272 імен, які повністю чи частково збереглися, тільки 89 були грецькими, п'ять римськими, а решта 178 були або іранськими (151), або мали іранські елементи³⁸. Якщо до цього додати імена, зафіксовані після публікації Ю. М. Трещової, то кількість негрецьких імен буде ще більшою³⁹. Причому навіть побіжне зіставлення списку імен, відомих в Ольвії раніше, з іменами посадових осіб перших століть свідчить, що, за поодинокими винятками, у грецькій ономастичній місцеві дуже суттєві зміни⁴⁰. Виходячи з цього, уявляється сумнівним, що тільки за 20—30 років, які пройшли з моменту гетської навали просопографія греків-ольвіополітів, які переселилися, вірогідно, на Нижній Дніпро, могла зазнати таких істотних змін.

Не заперечуючи того, що слід розрізняти мовну і етнічну належність імен, які зустрічаються в епіграфічних пам'ятках Ольвії⁴¹, все ж слід звернути увагу на різкий контраст кількості негрецьких імен в Ольвії порівняно з Тірою, Херсонесом і навіть Пантикапеєм⁴². Необхідно підкреслити і той дуже важливий факт, що, як зазначав ще В. В. Латишев, у кількісному відношенні варварські імена Ольвії можна порівнювати мабуть лише з Танаїсом⁴³. За підрахунками Д. Б. Шелова, з 938 імен, зафіксованих в танаїських написах, осіб з іменами грецького походження було 55,2%, римського — 4% і варварського, здебільшого іранського, — 40,8%⁴⁴. При цьому кількісне збільшення варварських імен у III ст. Д. Б. Шелов пов'язує з поступовою варваризацією населення міста⁴⁵. Разом з цим, велику кількість імен варварського походження в епіграфічних пам'ятках Ольвії і Танаїса не можна пояснювати одними й тими ж

причинами. В Ольвії імена варварського походження зафіксовані в епіграфічних пам'ятках вже в першій половині I ст.⁴⁶, що, очевидно, не можна пов'язувати виключно з початком процесу сарматизації населення. Слід також зазначити, що аналіз ольвійських епіграфічних пам'яток кінця I — першої половини II ст., здійснений П. Й. Карішковським, свідчить, що практика надання негрецьких імен дітям в сім'ях, вихідці з яких займали в Ольвії вищі магістратури⁴⁷, на той час була буленою і не вважалася чимось надзвичайним⁴⁸.

Разом з цим наявність такої значної кількості негрецьких імен в написах Ольвії перших століть н. е. не можна пояснювати простим запозиченням або впливом іншомовного оточення і заперечувати поєднання різних етнічних елементів в одній групі населення⁴⁹. Всебічне вивчення етнічного складу населення Танаїсу, де, як і в Ольвії, в просопографії значний відсоток негрецьких імен, показало, що тут добре простежується тенденція етнічного змішування населення, яка фіксується не тільки в написах, але й іншими категоріями джерел⁵⁰. Інакше кажучи, як в Танаїсі, так і в Ольвії, на відміну від інших центрів Північного Причорномор'я мали місце близькі явища. Однак, якщо стосовно Танаїса можна говорити про процес поступової сарматизації населення, то наявність у просопографії Ольвії порівняно великої кількості негрецьких імен вже в першій половині I ст., відразу ж після «другого заснування» міста, пояснюється іншими причинами.

Як зазначалося вище, зараз із певною мірою ризику можна припустити, що, починаючи з середини III ст. до н. е. і до гетської навали, з території Ольвійської держави йшла перманентна міграція населення, яке, вірогідно, в основному осідало на городищах у пониззі Дніпра. На новому місці воно змішувалося з варварським, півдніше за все іраномовним, населенням, засвоювало певні риси притаманної йому культури. Саме безпосередньою і тривалою присутністю греків у складі населення пізньоскіфських городищ слід пояснювати сліди сильної еллінізації, які найчіткіше простежуються у житлобудівництві і матеріальній культурі на Нижньому Дніпрі.

У зв'язку зі зміною воєнно-політичної ситуації в Нижньому Подніпров'ї і Нижньому Побужжі на рубежі н. е., частина нападків еллінізованого населення так званих пізньоскіфських городищ разом з греками-ольвіополітами, які залишили своє місто напередодні або під час гетської навали, переселилися на територію зруйнованої Ольвії і під час «другого заснування» поліса були включені до складу єдиної громадянської общини. Цим і слід пояснювати традиційне використання в одних сім'ях негрецьких імен, а в інших — грецьких, що в Ольвії перших століть було нормальним явищем і не сприймалося як аномалія. У всякому разі наявність в епіграфічних пам'ятках цього часу міських магістратів з негрецькими іменами говорить на користь саме такого висновку.

Якщо запропонована реконструкція етнічного процесу вірна, то можна говорити, що під час «другого заснування» Ольвії в Нижньому Побужжі завершився процес утворення нової етнічної спільності, яку досить умовно можна назвати «борисфенітами». Зараз поки що дуже важко простежити деталі цього процесу. Матеріали ольвійського некрополя перших століть, на відміну від попередніх періодів, досі значною мірою не введено до широкого наукового обігу⁵¹, а вивчення етнічного складу населення за антропологічними даними тільки почалося⁵². Однак зіставлення антропологічного матеріалу з некрополя Ольвії перших століть з серіями черепів з сарматських та пізньоскіфських могильників, проведене останнім часом, свідчить, що вони ближчі до останніх⁵³. Причому дуже показово, що серія черепів з Ольвії IV ст. до н. е. за деякими ознаками близька до антропологічного матеріалу з поховань херсонського некрополя і Греції VII—I ст. до н. е., але відрізняється від знайденого у похованнях некрополя Ольвії перших століть н. е.⁵⁴ Незважаючи на те, що ці висновки було зроблено на дуже обмеженому матеріалі, вони досить показові, якщо звернути увагу на певну специфіку антропологічних серій з Ольвії IV ст. до н. е. і перших століть н. е.⁵⁵ Отже, антропологічний матеріал, поряд з наведеними вище міркуваннями, також фіксує певні зміни у складі мешканців Ольвії в перші століття н. е. порівняно з попереднім періодом і підтверджує висновок щодо певної специфіки історичного розвитку цього античного центру.

Утворення в Нижньому Побужжі на рубежі н. е. нової етнічної спільності, якою представлено населення Ольвії в перших століттях н. е., не є чимось специфічно ольвійським. Зараз встановлено, що на Боспорі наприкінці II—I ст. до н. е. внаслідок змішування греків з різними групами тубільного варварського населення активно йшов процес складання особливої, відмінної від чисто сільської, етнічної спільності — боспорян, що підтверджується не тільки аналізом поховального обряду, але й писемними джерелами⁵⁶. Причому, як і в Ольвії, ця нова етнічна спільність формувалася у процесі асиміляції греками варварського населення⁵⁷, який, очевидно,

значно посилюється після переселення певного числа варварів з пониззя Дніпра на територію Ольвійської держави і включення їх до складу громадянської общини ольвіо-політів. Таким чином, біологічна різниця двох груп населення, з яких формувалася ця нова етнічна спільність в Ольвії, значною мірою була знівельована сильним впливом еллінської культури, а, можливо, й змішаними шлюбами⁵⁸. Саме цим швидше за все і пояснюється етнічна однорідність населення, яка простежується за археологічними даними⁵⁹, а етнічне походження нащадків тих людей, які були включені до складу громадянської общини за часів «другого заснування» полісу, найвиразніше відбулося лише в негрецьких іменах цілої низки ольвійських родів, представники яких згадуються в численних епіграфічних пам'ятках Ольвії перших століть н. с.⁶⁰

Зроблений висновок добре узгоджується з даними про ольвіополітів, наведеними Діоном Хрисостомом у «Борисфенітській промові». Діон Хрисостом, відвідав Ольвію десь наприкінці I ст. і, базуючись на власних спостереженнях, намалював яскравий образ ольвіополітів і зокрема борисфеніта Каллістрата⁶¹. Причому все сказане Діоном про борисфенітів не дозволяє розглядати мешканців Ольвії кінця I ст. як представників чисто еллінського етносу і є важливим додатковим аргументом на користь висновку про певну специфіку етнічного складу населення міста в перші століття н. е. При цьому слід підкреслити, що, коли процес змішування греків і варварів у елліністичний час мав місце в основному десь на околицях Ольвійської держави, про що свідчать розповідь Геродота про калліпідів, яких називали ще й елліноскіфами, і ольвійські декрети із згадкою мікселлінів⁶², то на рубежі н. с. етнічно змішане населення відновлює саме місто, що звичайно не могло не позначитися на його культурі пізніше.

Слід також зазначити, що у перші століття н. е. мали місце істотні зміни в етнічному складі населення городищ Нижнього Побужжя, життя на яких після гетської навали відновилося одночасно з Ольвією. Про це свідчать не тільки зміни в характері житлобудівництва, матеріальній культурі, але й поховання немовлят усередині жител, археологічно зафіксовані на городищах Козирка, Петухівка та Золотий Мис⁶³. Такий обряд поховання, пов'язаний з ідеєю родючості, добре відомий у багатьох народів давнини, у тому числі і греків⁶⁴. Однак, не заперечуючи грецького походження цього обряду взагалі, слід підкреслити, що в античних центрах Північного Причорномор'я ідея родючості в більш ранній час знайшла відтворення в амфорних похованнях немовлят, які здійснювалися за межами міст, на території некрополів⁶⁵. На протидію цьому, поховання дітей в амфорах перших століть н. е., крім Нижнього Побужжя, відкриті в некрополі Танаїса, Беляуса, могильниках Завітне і Скалисте III, на Усть-Альмінському городищі і в Неаполі Скіфському, там, де населення було змішаним і в своїй основі варварським. Поява дитячих поховань в амфорах і інших посудинах у могильниках, а також на поселеннях варварської периферії античних держав в цей час є чітким показником посилення значення землеробства у господарстві і змін в сфері ідеології, пов'язаних з цим процесом, що, безумовно, слід пояснювати еллінізацією варварського населення⁶⁶. Отже, наявні дані дозволяють говорити, що не лише у самій Ольвії, але і на території її сільської периферії, простежуються певні зміни у культурі негрецького населення. Вірогідно, це явище може розглядатися як ще один додатковий аргумент на користь запропонованого пояснення наявності значної кількості імен варварського походження у просопографії Ольвії післягетського періоду.

Однак зараз не можна заперечувати і факту присутності у складі населення Ольвії з другої половини I ст. певної кількості вихідців із сарматського етнічного масиву, поховальні пам'ятки представників якого були відкриті в околицях Ольвії⁶⁷. Про це також свідчать речі з сарматськими знаками, знайдені в Ольвії⁶⁸. Цілком можливо, що в Ольвії також могла оселитися певна частина сарматів, які мешкали поблизу цього античного міста⁶⁹, а також вихідці із складу ранньодержавного сарматського утворення на чолі спочатку з Фарзоем, а потім Інісмеєм, з якими, вірогідно, при посередництві римської адміністрації, було укладено оборонний союз⁷⁰. У зв'язку зі сказаним показово, що у пізніший час Ольвія підтримувала певні стосунки з варварами, які оточували місто⁷¹, а це, в свою чергу, також повинно було обумовити їх приплив до міста.

Але, визнаючи можливу присутність у складі мешканців Ольвії якоїсь кількості сарматів, зараз це передчасно говорити про їх безпосереднє входження до громадянської общини у II ст.⁷² Залучення на користь цього висновку низки сарматських антропонімів, близьких до імен сиракських царів, відомих в ольвійських написах, в даному випадку не є вирішальним тому⁷³, що виділення з маси іранських імен тих чи інших етнічних компонентів поки що ускладнено через відсутність найновіших наукових розробок з цієї проблеми⁷⁴. Питання про походження імен ольвіополітів негрецького походження заслуговує спеціального вивчення, яке повинно базуватися не

на розробках минулого століття⁷⁵, а з урахуванням сучасного стану проблеми⁷⁶, в першу чергу на підставі порівняльного аналізу просопографії Ольвії і Танаїса, де в ономастиці простежується подібне явище.

Особливе значення для вивчення різних аспектів проблеми, пов'язаної з етнічним складом населення Ольвії, набувають матеріали некрополя перших століть н. е., які, поза всяким сумнівом, повинні бути опубліковані найближчим часом. Лише на підставі комплексного аналізу даних поховального обряду з урахуванням висновків, зроблених на просопографічному й антропологічному матеріалі, етнічний склад населення Ольвії перших століть н. е. може бути вивчений найбільш повно. Без цього інтерпретація вже відомих джерел багато в чому буде залежати від суб'єктивного підходу до них різних дослідників. А це в свою чергу призведе до вишикування іноді діаметрально протилежних концепцій, що не можуть бути ні підтверджені, ні спростовані об'єктивним неупередженим аналізом, який повинен базуватися на всій сукупності наявних джерел і сучасній методиці їх вивчення.

Отже, підбиваючи підсумки, слід ще раз підкреслити, що зараз є підстави говорити про певну специфіку етнічних процесів в Ольвії на рубежі і перших століттях н. е. Наслідком цього було складання в результаті взаємодії і біологічного змішування кількох груп населення нової етнічної спільності з безперечно переважаючим впливом елліністських культурних компонентів. Саме представники цієї етнічної спільності в основному і склали населення Ольвії, причому про певну своєрідність борисфенітів поки що можна говорити лише на базі просопографічного матеріалу та деяких даних антропології. Природно, повніше дослідження поставлених у статті питань — справа майбутнього, але вже зараз можна говорити про певну своєрідність етнічних процесів, які в перших століттях н. е. мали місце, з одного боку, в Ольвії і Танаїсі, а, з другого, — в Тірі, Херсонесі та містах Європейського Боспору. Це свідчить про різноманітність і несовторність складних етнічних процесів у античних державах і в свою чергу примушує підходити до матеріалів з них суто диференційовано, з урахуванням специфіки конкретно-історичного розвитку кожного регіону Північного Причорномор'я. Тільки такий підхід врешті-решт дозволить виявити не тільки загальне, але й особливе в їх історичних долях.

Примітки

¹ Русяєва А. С. До історії взаємовідносин Ольвії з сарматами // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР.— Тези доп.— К., 1989.— С. 192, 193; Русяєва А. С. Ольвійсько-сарматські відносини у другій половині I ст. н. е. // Археологія.— 1995.— № 4.— С. 24—37. Пор.: Дьячков С. В., Кадеєв В. И. Фракийцы в Северном Причерноморье в первых веках н. э. // Вестник ХГУ.— 1994.— История.— Вып. 28.— С. 42.

² Крапивина В. В. Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э.— К., 1993.— С. 142, 143; Крапивина В. В. Про етнічний склад населення Ольвії в перші століття нової ери // Археологія.— 1994.— № 2.— С. 123—129.

³ Крапивина В. В. Ольвия...— С. 142; Крапивина В. В. Про етнічний...— С. 124.

⁴ Токарев С. А. Ранние формы религии.— М., 1964.— С. 211.

⁵ Лише у випадках смерті видатних діячів суспільства, як це було у першій половині II ст. до н. е. в Ольвії з Шікератом, сином Папія, їх поховання ставало подією загальнодержавного значення. Див.: *IOsPE*, I² № 34. Про датування цієї епіграфічної пам'ятки див.: *Виноградов Ю. Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. Историко-эпиграфическое исследование.— М., 1989.— С. 186.

⁶ Токарев С. А. Религия в истории народов мира.— М., 1976.— С. 392.

⁷ Luc. De luc., 2; *Силантьева Л. Ф.* Некрополь Нимфея // МИА.— 1959.— № 69.— С. 28; *Зубарь В. М.* Некрополь Херсонеса Гаврического I—IV вв. н. э.— К., 1982.— С. 122, 123.

⁸ *Крыжицкий С. Д.* Ольвия. Историкографическое исследование архитектурно-строительных комплексов.— К., 1985.— С. 131, 132; *Виноградов Ю. Г.* Указ. соч.— С. 261—262.

⁹ *Анохин В. А.* Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья.— К., 1989.— С. 57; *Крапивина В. В.* Ольвия...— С. 140, 141.

¹⁰ *Виноградов Ю. Г.* Указ. соч.— С. 261, 262, 269, 271.

¹¹ *Крапивина В. В.* Ольвия...— С. 140.

¹² *Виноградов Ю. Г.* Указ. соч.— С. 271.

¹³ *Крыжицкий С. Д.* Ольвия...— С. 132; *Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М.* Сельская округа Ольвии.— К., 1989.— С. 150.

¹⁴ Літературу з цього питання див.: *Крапивина В. В.* Ольвия...— С. 141.

- ¹⁵ Анохин В. А. Указ. соч.— С. 57.
- ¹⁶ Докл. див.: Крапивина В. В. Ольвия...— С. 141, прим. Порів.: Погребова Н. Н. Поздне-скифские городища на Нижнем Днепре (городища Знаменское и Гавриловское) // МИА.— 1958.— № 64.— С. 164, 215, 234, 235; Вязьмитина М. І. Золота Балка.— К., 1962.— С. 221; Зубар В. М., Храпунов І. М. Нові дослідження Любимівського городища // Археологія.— 1989.— № 4.— С. 133, 134; Гаврилюк Н. А., Абикулова М. И. Позднескифское памятники Нижнего Днепра.— К.: Препр., 1991.— С. 22.
- ¹⁷ Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 261, 262.
- ¹⁸ *IOsPE, I²*, № 32, В; 12—13, 20—21.
- ¹⁹ Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 264.
- ²⁰ Докл. див.: Погребова Н. Н. Позднескифские...— С. 164, 215, 235 та ін.; Былкова В. П. Нижнее Поднепровье в IV—II вв. до н. э. // Проблемы археологии Северного Причерноморья.— Херсон, 1991.— С. 73; Абикулова М. І. Керамічна тара з пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра // Археологія.— 1994.— № 3.— С. 78—84. Див. також: Былкова В. П. Греки и варвары в Нижнем Поднепровье в конце V — первой половине III вв. до н. э. (по материалам раскопок поселений) // ВДИ.— 1995.— № 4.— С. 111—116; Былкова В. П. К вопросу о торговых связях Ольвии и Херсонеса с населением Нижнего Поднепровья в конце V—IV вв. до н. э. // Античные полисы и местное население Причерноморья.— Севастополь, 1995.— С. 61—64.
- ²¹ Погребова Н. Н. Позднескифские...— С. 239, 241—242; Вязьмитина М. І. Золота Балка.— С. 112, 113; Вязьмитина М. И. Золотобалковский могильник.— К., 1972.— С. 183; Wasowicz A. *Olbia Pontique et son territoire. // L'aménagement de l'espace.*— Paris, 1975.— P. 109—117; Гаврилюк Н. А., Абикулова М. И. Позднескифские...— Ч. I.— С. 15; Ч. II.— С. 30; Крапивина В. В. Ольвия...— С. 141, 143.
- ²² Зубарь В. М. Херсонес Таврический в античную эпоху (Экономика и социальные отношения).— К., 1993.— С. 108.
- ²³ Карышковский П. О. Денежное обращение Ольвии в конце II и первой половине I вв. до н. э. // НЭ.— 1965.— Т. 5.— С. 68—74, табл. 4, 5; Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 260.
- ²⁴ Перспективним напрямком подальших досліджень цього питання може стати порівняльний аналіз структури античного імпорту III—I ст. до н. е. в пониззя Дніпра і Ольвію.
- ²⁵ Крапивина В. В. Ольвия...— С. 141.
- ²⁶ *IOsPE, I²*, № № 176, 181, 182; Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 61—63.
- ²⁷ Там же.— С. 266, 271, 272.
- ²⁸ *IOsPE, I²*, № 42; Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе Ольвии.— СПб., 1887.— С. 146.
- ²⁹ Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 272, прим. 199.
- ³⁰ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира.— К., 1985.— С. 82.
- ³¹ Докл. див.: Крапивина В. В. Ольвия...— С. 142; Симоненко А. В. Сарматы Таврии.— К., 1993.— С. 110, 111, 114, 115.
- ³² Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 156.
- ³³ *Dio Chrys.* Or., XXXVI, 4.
- ³⁴ Латышев В. В. Указ. соч.— С. 174.
- ³⁵ Крапивина В. В. Про етнічний склад...— С. 125.
- ³⁶ Там же.
- ³⁷ Книпович Т. Н. Население Ольвии в VI—I вв. до н. э. // МИА.— 1956.— № 50.— С. 131; Порів.: Виноградов Ю. Г. Варвары в просопографии Ольвии VI—V вв. до н. э. // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации.— Тбилиси, 1981.
- ³⁸ Трещева Т. Н. Просопография должностных лиц Ольвии I—III вв. н. э. // ВДИ.— 1977.— № 4.— С. 156—182.
- ³⁹ Карышковский П. О. Новые ольвийские посвящения первых веков н. э. // ВДИ.— 1993.— № 1.— С. 73—96.
- ⁴⁰ Виноградов Ю. Г. Указ. соч.— С. 272, прим. 199.
- ⁴¹ Білецький А. О. Про власні імена з ольвійських написів // Археологія.— 1957.— Т. 11.— С. 21, 25.
- ⁴² Докл. див.: Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первые века н. э.— Харьков, 1981.— С. 90—97; Масленников А. А. Падение Боспорского государства в первые века н. э.— М., 1990.— С. 103; Сон Н. А. Тира римского времени.— К., 1993.— С. 96, 97.
- ⁴³ Латышев В. В. Указ. соч.— С. 175; Пор.: Крапивина В. В. Про етнічний...— С. 124.
- ⁴⁴ Шелов Д. Б. Танаис и Нижний Дон в первые века н. э.— М., 1972.— С. 244.
- ⁴⁵ Там же.— С. 249.
- ⁴⁶ *IOsPE, I²*, № № 181, 182.

- ⁴⁷ Карышковский П. О. Новые ольвийские посвящения...— С. 83.
- ⁴⁸ Пор.: Крапивина В. В. Ольвия...— С. 143; *Krapivina V. V.* Про етнічний...— С. 125.
- ⁴⁹ Там же.
- ⁵⁰ Шелов Д. Б. Указ. соч.— С. 348.
- ⁵¹ Див., напр.: Герцигер Д. С. Материалы римского некрополя Ольвии в Эрмитаже // Проблемы исследования Ольвии.— Тез. докл.— Парутино, 1985.— С. 16—18; Папанова В. А. Некрополь Ольвии (історична топографія та поховальний обряд).— Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— К., 1994.— С. 9, 10, 14—16.
- ⁵² Покас П. М. К антропологии населения Ольвии первых веков н. э. // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР.— Тез. докл.— К., 1981.— С. 87; Назарова Т. О. До антропологічної характеристики населення Ольвії та Березані // Археологія.— 1994.— № 3.— С. 85—86.
- ⁵³ Назарова Т. О. Вказ. праця.— С. 92, 93.— Рис. 2, 3.
- ⁵⁴ Там же.— С. 88.— Рис. 1, 1, 2, 4, 6.
- ⁵⁵ Там же.— С. 88.— Рис. 1, 1 і 2.
- ⁵⁶ Масленников А. А. Население Боспорского государства в VI—II вв. до н. э.— М., 1981.— С. 89, 96—98.
- ⁵⁷ Корпусова В. Н. Некрополь Золотое. К этнокультурной истории европейского Боспора.— К., 1986.— С. 94—96.
- ⁵⁸ Пор.: Крапивина В. В. Ольвия...— С. 143; *Krapivina V. V.* Про етнічний...— С. 125.
- ⁵⁹ *Krapivina V. V.* Про етнічний...— С. 125.
- ⁶⁰ Карышковский П. О. Новые ольвийские посвящения...— С. 82 и сл.
- ⁶¹ *Dio Crys. Or.*, XXXVI, 7, 9, 27.
- ⁶² Herod., IV, 17. Про калліпідів див.: Русяева А. С., Скржинская М. В. Ольвийский полис и каллипиды // ВДИ.— 1979.— № 4.— С. 25—37; Отрешко В. М. Каллипиды, алазоны и поселения Нижнего Побужья // СА.— 1981.— № 1.— С. 27—40; *IOSPE, I²*, № 32; *Виноградов Ю. Г.* Декрет в честь Антестерия и кризис Ольвийского полиса в эпоху эллинизма // ВДИ.— 1984.— № 1.— С. 67; Сучасний стан проблеми див.: Русяева А. С. К вопросу о некоторых этнических общностях декрета в честь Протогена // Древнее Причерноморье.— Тез. докл.— Одесса, 1993.— С. 100, 101; *Снытко И. А.* Еще раз о миксэллинах ольвийского декрета в честь Протогена // Тез. докл. междунар. конф. «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья».— Запорожье, 1984.— II.— С. 175—178.
- ⁶³ Бураков А. В. Козырское городище рубежа и первых веков н. э.— К., 1976.— С. 135—143; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 214. Одне таке поховання відкрито в самій Ольвії під підлогою приміщення будинку II—III ст. на ділянці P-25. Див.: Крапивина В. В. Ольвия...— С. 38.
- ⁶⁴ Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Указ. соч.— С. 214.
- ⁶⁵ Докл. див.: Зубарь В. М. Некрополь Херсонеса Таврического I—IV вв. н. э.— К., 1982.— С. 50, 51.
- ⁶⁶ Докл. див.: Буянтян Е. П., Зубарь В. М. Новый участок детских погребений позднеантичного некрополя Херсонеса // СА.— 1991.— № 4.— С. 237.
- ⁶⁷ Див.: Симоненко А. В., Лобай Б. И. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э.— К., 1991.— С. 62—75; Симоненко А. В. Фарзой и Инисмей — аорсы или аланы // ВДИ.— 1992.— № 1.— С. 148—162; Симоненко А. В. Поховання шляхетного сармата в Побужжі // Дослідження старожитностей України.— Тез. доп.— К., 1993.— С. 43—45; Симоненко А. В. Комплекс с сарматскими знаками из Ольвии // Ольвия-200.— Тез. докл.— Николаев, 1994.— С. 118—121.
- ⁶⁸ Зведення таких речей див.: *Krapivina V. V.* Про етнічний...— С. 125.
- ⁶⁹ *Dio Crys. Or.*, XXXVI, 31—34; Русяева А. С. До історії взаємовідносин...— С. 192; Русяева А. С. Ольвійсько-сарматські відносини...— С. 24—37.
- ⁷⁰ Див.: Зубарь В. М. Ольвия, сарматы и Рим // ВДИ.— 1994.— № 3.— С. 218—222.
- ⁷¹ *IOSPE, I²*, № 51, 54.
- ⁷² Русяева А. С. До історії взаємовідносин...— С. 192; Пор.: *Krapivina V. V.* Про етнічний...— С. 126.
- ⁷³ Русяева А. С. До історії взаємовідносин...— С. 193.

⁷⁴ Докл. див.: Шелов Д. Б. Указ. соч.— С. 248—250; Масленников А. А. Население Боспорского государства в первые вв. н. э.— С. 102—104.

⁷⁵ Пор.: *Kranáína V. V.* Про етнічний...— С. 123, 124.

⁷⁶ *Zgusta L.* The Iranian Names from the North Coast of the Black Sea // *Acta Orient. Hung.*— 1955.— Vol. 4; *Zgusta L.* Die Personennamen griechischer Stadt der nördlichen Schwarzmeerküste.— Praha, 1955; *Zgusta L.* Kleinasiatische Personennamen.— Prague, 1964; *Harmatta J.* Studies in the History and Language of the Sarmatians // *Acta antiqua et archaeol.*— 1970.— Vol. 13; *Трубачев О. Н.* О синдах и их языке // ВЯ.— 1976.— № 4; *Трубачев О. Н.* Лингвистическая периферия древнего славянства: Индоарийцы в Северном Причерноморье // ВЯ.— 1977.— № 6 та ін.

Зубарь В. М.

ЕЩЕ РАЗ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ ОЛЬВИИ В ПЕРВЫЕ ВЕКА н. э.

В статье на базе имеющихся источников автор приходит к заключению, что после гетского нашествия этнический состав жителей Ольвии изменился вследствие включения в воссозданную гражданскую общину значительного количества выходцев из сильно эллинизированного этнического массива жителей нижнеднепровских городищ. В результате этого в Нижнем Побужье складывается новая этническая общность — борисфениты, что наиболее ярко проявилось в ономастике Ольвии.

Сейчас достаточно уверенно можно говорить об определенной специфике этнических процессов в Ольвии на рубеже и в первых веках н. э. Естественно, более углубленное исследование затронутых в статье вопросов — дело будущего, но и на имеющемся материале, как представляется, все же можно констатировать специфические отличия этнического развития населения Нижнего Побужья от других античных центров в первые века н. э. А это в свою очередь свидетельствует о многообразии и неповторимости этнической истории античных государств Северного Причерноморья и заставляет строго дифференцированно подходить к материалу из различных греческих городов, с учетом специфики конкретно-исторического развития каждого региона. Это в конечном итоге и позволит выявить не только общее, но и особенное в их исторических судьбах.

V. M. Zubar

AGAIN ON THE ETHNIC COMPOSITION OF OLBIAN POPULATION IN THE FIRST CENTURIES A. D.

On the basis of the sources available the author comes to the conclusion that the ethnic composition of the Olbian population changed after invasion of the Gets as a result of incorporation of the considerable number of representatives from the highly hellinized ethnic group of inhabitants of the Lower-Dnieper settlements to the reconstructed civil community. That gave rise to a new ethnical community, namely, Borisphenites, in the territory of the lower Bug reaches. It is exhibited most vividly in onomastics of Olbia.

At present we may dwell rather confidently on a definite specificity of ethnic processes in Olbia on the border and in the first centuries A. D. The problems touched in the paper wait for their more comprehensive study in future, but it seems that even findings available permit identifying specific properties of ethnic development which differ population of the lower Bug territory from population of other antique centers in the first centuries A. D. This fact, in its turn, proves variability and uniqueness of ethnic history of antique states located in the Northern Black Sea coastal territory and makes it necessary to treat strictly differently the findings from various Greek towns taking into account specificity of particular hiatoric development of each region. Finally, this will make it possible to reveal not only common properties in their historic fortunes, but distinctions as well.